

Günter Grau: *Lexikon zur Homosexuellenverfolgung 1933-1945. Institutionen – Kompetenzen – Betätigungsfelder*. Lit, Berlin 2011, 392 s.

Násilné potlačování a pronásledování lidí, kteří se názorově liší, je nevyhnutelnou součástí každého totalitarismu. Některé totalitní státy si však vytvářejí ještě jiné nepřátele: sovětský komunismus, ale samozřejmě ještě více německý nacismus byly například silně antisemitistické. Genocida, kterou spáchal německý národ na Židech, je dosud v dějinách ojedinělým případem, který odstrašuje nejen svým rozsahem (zahynulo asi 6 milionů Židů), ale také svým technokratickým a plánovitým provedením: počínaje norimberskými zákony přes precizní organizování transportů až po vyhlazování v plynových komorách. Velká část literatury o obětech nacismu se proto věnuje politickým vězňům, a především Židům. Jiné pronásledované skupiny proto musely dlouho čekat, než byly vůbec uznány za oběti. Romové bojovali do osmdesátých let 20. století, aby SRN uznala, že genocida byla spáchána také na nich. Ještě později se připomněli také homosexuálové.

Proč trvalo více než půl století, než německý stát uznal utrpení homosexuálních vězňů v koncentračních táborech? Oproti jiným obětem se homosexuálové sami po válce ze studu a strachu raději nechtěli veřejně vyjadřovat k tomu, co v koncentračních táborech zažili, vraceli se totiž do společnosti, v níž ještě převládaly předsudky vůči homosexuálům a kde neustále platil paragraf 175 německého trest-

ního zákona, na základě kterého byli nacisty odsouzeni (SRN jej zrušila teprve v roce 1969). Nacistická vláda zároveň způsobila, že homosexuálové přišli o své nejdůležitější zastánce, tj. pokrokové sexuology. Velká část meziválečných německých sexuologů byla totiž židovského původu a válku z nich přežili jen nemnozí. Platilo to ostatně i o českých sexuolozích z období první republiky: Hugo Bondy spáchal ze strachu před nacistickou perzekucí sebevraždu, Josef Weisskopf zemřel v Osvětimi a Hugo Hecht emigroval do Spojených států. Malé odškodnění homosexuálů pronásledovaných nacisty bylo proto vybojováno teprve v roce 1985 a k právní rehabilitaci všech odsouzených na základě § 175 došlo teprve roku 2002.

Utrpení homosexuálních občanů během nacistické vlády dosud není obecně známou záležitostí. O to větší je význam nové publikace berlínského historika medicíny Güntera Graua (připomeňme, že jde o spoluautora *Personenlexikon der Sexualforschung* [2009], v němž nezapomněli ani na české sexuology Pečírku, Hynieho a Rabocha), v níž shrnuje výsledky svých více než dvacetiletých výzkumů pronásledování homosexuálů ve třetí říši. Rozhodl se přitom pro podobu slovníku. Abecedně seřazená hesla se dají rozdělit na následující kategorie: biografické črty, hesla jednotlivých států, koncentračních táborů a nacistických institucí. Mezi biografickými hesly najdeme známá jména vedoucích nacistů, jako byli Hitler, Himmler, Goebbels nebo Heydrich, ale také nezasvěcencům nic neříkající jména právníků a lékařů, kteří se různými způsoby podíleli na utrpení homosexuálů. Vyskytují se zde však i jména několika homosexuálních obětí nebo zastánců homosexuálů. Každá biografie obsahuje

kromě nejdůležitějších životních dat také ucelený popis životní dráhy dotyčné osoby, na konci každého hesla Grau cíleně mapuje, jakou souvztažnost měla s homosexualitou. O Reinhardu Heydrichovi se čtenář například dozvídá, že se v roce 1934 podílel na vraždě Ernsta Röhma, homosexuálního velitele a spoluzakladatele polovojenských oddílů SA, a že těsně po jeho nástupu ke gestapu bylo vytvořeno zvláštní oddělení pro potírání homosexuality.

Objem informací, které se najdou pod hesly jednotlivých států, se značně liší. Zdá se, že právě zde byl autor nejsilněji závislý na již existujících pracích kolegů. Každé heslo přesto obsahuje alespoň zákony platné ve sledovaném období, jejich původ, a – pokud je dostupný – také počet osob odsouzených za homosexualitu. V případě Československa/Protektorátu Čechy a Morava se Grau odvolává například na nedávné výzkumy doktorského studenta Fakulty humanitních studií UK Jana Seidla a vyzdvihuje především dvojí jurisdikci v protektorátu, podle níž se homosexuální čin Němce soudil podle říšského zákona, zatímco stejný čin neněmeckého občana podle zákonů z období první republiky. Počet odsouzených nebyl dosud zjištěn.

Hesla věnovaná koncentračním táborům uvádějí obecné údaje o období jejich existence, počtu a „kategoriích“ vězňů atd., načež se zaměřují na podmínky homosexuálních vězňů. Grau přitom velmi názorně čerpá a cituje z dostupných očitých svědectví, jejichž prostřednictvím dokládá zvláštní režim, kterému byli homosexuálové někde podrobeni. Mezi uvedenými institucemi najdeme různé státní nebo nacistické stranické organizace, ale také noviny jako *Völkischer Beobachter*. Kromě toho Grau uvádí ještě pojmy, které se nedají souhrnně

klasifikovat: některé, jako například *hormonální ošetření* nebo *kastrace*, mají přímou souvislost se zacházením s homosexuály, další jsou naproti tomu obecnějšího rázu, kupříkladu *uchopení moci*.

Jistým nedostatkem díla je to, že jej Günter Grau nijak přesně nevymezil, například prostřednictvím věcného a metodického úvodu. Kniha místo něj sice obsahuje přehledný a erudovaný příspěvek Rüdigerera Lautmanna, prvního německého vědce, který se zabýval osudy homosexuálů ve třetí říši (*Seminár: Gesellschaft und Homosexualität*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977), ten však nemůže nahradit autorské vymezení. Čtenář proto postrádá informace o tom, jaká hlediska byla uplatněna při výběru hesel, mezi jednotlivými státy přitom najdeme například docela rozsáhlý příspěvek o Španělsku, který by v knize asi nikdo nehledal, naproti tomu ale chybí Belgie, která byla nacistickým Německem pět let okupována. Podobně není jasné, proč bylo zpracováno heslo Richarda Planta, ale nikoli třeba Klause Manna – oba byli německými homosexuály, kteří Německo z obav před nacisty opustili v roce 1933. Zařazení Planta může ospravedlnit skutečnost, že v roce 1986 napsal první americkou monografii o pronásledování homosexuálů za třetí říše (*The Pink Triangle. The Nazi War against Homosexuals*. Holt, New York 1986), ale proč pak kniha neuvádí žádné další badatele? Nebo hrálo roli Plantovo židovství? Chybějící „návod k použití“ slovníku našťastí příliš neubírá na celkové kvalitě, jednotlivá hesla (včetně toho Plantova) jsou zpracována na nejvyšší kvalitativní úrovni.

Grauova kniha vyniká přesností a bohatostí informací. Podoba slovníku přitom autorovi dovoluje, aby se na celou nacistickou

tickou skutečnost díval prismaťem homosexuality, aby mohl zachytit to, že homosexualita byla pro nacisty mimořádnou kategorií. Projevem této skutečnosti bylo už zvlášťní označení (růžový trojúhelník), kterým se homosexuální vězni v koncentračních táborech lišili od ostatních zajatců, Grauova kniha to nicméně názorně ukazuje prostřednictvím četných hesel začínajících na *sonder* (= zvlášťní). Čtenář se přitom může jen divit, kolik energie nacistický režim vynaložil na kontrolu homosexuálů. Touto obsesí se přitom lišil od jiných totalitních režimů a právě ona se projevovala jako odvrácená stránka ještě jiné odlišnosti: nezvykle uvolněné heterosexuality nacismu, na niž upozornila Dagmar Herzogová ve své monografii o sexualitě v německých dějinách 20. století (*Sex after Fascism. Memory and Morality in Twentieth-Century Germany*. Princeton UP, Princeton – Oxford 2005). Grauova kniha je proto nejen významným doplňkem dějin homosexuality a homosexuálů, ale zároveň vzácným příspěvkem k hlubšímu porozumění německému nacismu.

Franz Schindler

Jakub Rákosník: *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960.*
Filozofická fakulta UK, Praha 2010, 503 s.

Zdroje, dobový kontext, a především vývoj české sociální politiky v poválečném období (1945–69) dokumentovala již kniha Lenky Kalinové *Společenské promě-*

ny v čase socialistického experimentu (Academia, Praha 2007), jejímž jediným, zato však zásadním nedostatkem byla naprostá nepřehlednost a někdy i nedostatek nadhledu. V následujícím roce vyšla *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století* Jiřího Pernese (CDK, Brno 2008), více orientovaná na politické dějiny, a nyní konečně máme k dispozici systematickou, teoreticky fundovanou a přitom pramenně výborně podloženou analýzu československé sociální politiky v prvních patnácti poválečných letech z pera čerstvého docenta Ústavu hospodářských a sociálních dějin pražské filozofické fakulty. Autor *Sověťizace sociálního státu* v knize uplatnil důkladnou akribii historika a právníka, přičemž spojení obou disciplín je vzhledem k tématu naprosto nezbytné, ale také své předchozí filozofické a společenskovední vzdělání, které mu umožnilo precizní formulaci problémů, jejich rozbor a kontextualizaci prostřednictvím sociálněvědních výkladových schémat a v neposlední řadě jejich zdařilou věcnou a logicky vystavěnou prezentací. S takovýmto spojením se v naší odborné literatuře věru nesetkáváme příliš často, což je vedle fundamentálně přínosného obsahu pádným důvodem, proč Rákosníkově dílu věnovat pozornost.

Kladem je také to, že autor problematiku sociálního státu vymezuje velice široce: zahrnuje do něj sociální pojištění, sociální pomoc a široce pojaté sociální služby (s. 26). V praxi to znamená třeba i zařazení zdravotní péče, vzdělávání a bytové politiky, jež sice (ani dobově) nebyly vnímány jako součást sociálního zabezpečení, s jeho systémy se však úzce prolínaly a „vzhledem k funkci ovlivňování životních podmínek lidí ... do sociální politiky nepochybně

patří“ (s. 308). Tento „uživatelsky vstřícný“ a sociologicky relevantní inklusivismus jakoby byl nešťastně kompenzován horní časovou hranicí výkladu: rok 1960 sice můžeme považovat za dovršení etapy jistě vývojové konsolidace, avšak nehledě k tomu, že byla přijata socialistická ústava, sotva byl nějakým zásadním mezníkem. Obzvláště, když Rákosník oprávněně zdůrazňuje, že z hlediska sociální politiky nebyl výrazným zlomem ani komunistický převrat, neboť „řada sociálních opatření, která často nereflexivně připisujeme až poúnorovému režimu, pochází buď již z válečné doby, nebo z éry třetí republiky“ (s. 17). Případným námitkám tohoto typu autor nicméně bere oprávněnost již předem tím, že všechna klíčová témata sociální politiky popisuje v širokém vývojovém kontextu. Uvádí situaci meziválečného období, ne-li výběrově ještě starší, a alespoň v nástinu přibližuje také jejich další proměny přinejmenším do osmdesátých let, takže přesné časové rozpětí výkladu je nakonec spíše jen „obranou před kritiky“ požadujícími stejně detailní analýzu pro mnohem rozsáhlejší epochu. Rákosníkovy kniha je *de facto* přehledem vývoje české (československé) sociální politiky od druhé světové války až do pádu komunistického režimu.

Historik sociologického bádání přitom může s povděkem konstatovat, jak široce autor využil starších sociologických výzkumů a literatury, včetně meziválečných, a drobná opominutí s klidem ponechat dalším doplňujícím analýzám. Jen pro ilustraci uvádím, že Rákosník vedle četných publikací Sociálního ústavu cituje třeba „zřejmě dosud nepřekonanou historicko-sociologickou analýzu“ byrokracie z pera Jana Mertla, naopak mu unikly

výsledky kvantitativních šetření pražské sociologické školy, především Machotkův výzkum pražské chudiny (*Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze*. Orbis, Praha 1936) a kolektivní šetření poměšťování vesnic v okolí Prahy (*Soziologische Studien zur Vestädterung der Prager Umgebung*. Soziologie und Soziale Probleme, Prag 1938). Empirický materiál postihující reálný sociální provoz v meziválečném období, včetně jeho podstatných stínů, by přitom mohl sloužit k hlubšímu podložení výkladu o poválečné nechuti k „návratu k první republice“, již autor dokumentuje především prostřednictvím dobové publicistiky. Je také škoda, že pro vykreslení poválečné situace nepoužil vlastních analýz statistických dat (v řadě případů zachovaných dodnes) a jejich sběr i zpracování nepodrobil dostatečné kritice, nýbrž spokojil se často jen s jejich přebíráním „z druhé ruky“, které poněkud nadbíhá dobovým – většinou až příliš pozitivním – interpretacím.

Rákosníkovy dílo je logicky rozděleno do čtyř částí. První část představuje teoretický úvod do problematiky sociálního státu, přibližuje různé náhledy na jeho vznik, vývoj, fungování i obsah tohoto pojmu. Autor se přitom hlásí k tezi, že „sociální stát je ... chápán jako reakce na v různé míře negativní důsledky strukturální transformace společnosti, vyplývající z modernizačního procesu“ (s. 58), což mu spolu s výše již uvedenými kontinuitními prvky umožňuje hledat a nacházet projevy funkce sociálního státu v situaci omezené (poválečné) i zcela likvidované (poúnorové) demokracie. Do jisté míry je to náležitý přístup, jež zvolila i řada dřívějších zahraničních badatelů: lidovědemokratický a posléze socialistický režim

technicky vzato naplňoval řadu požadavků na sociální zabezpečení, v některých případech (hlavně zpočátku) na vysoké úrovni. Přesto si nejsem jist, a je to má ústřední výtku vůči recenzované knize, můžeme-li primárně nesvobodnou společnost považovat za nositelku sociálního státu. Stejně výhrady bych přitom měl i v případě pravicových autoritativních režimů nebo v systémech teokratických, jež někteří sociální historici také „velkodušně“ zařazují mezi moderní sociální státy. Jsou prvky sociální bezpečnosti a ochrany, ve všech těchto případech přicházející formou diktátu „shora“, dostatečným důvodem, abychom hovořili o *welfare*? Byla podstatná omezení občanských svobod v období vlády komunistického režimu a četná zneužití mechanismů sociálního státu k perzekuci nekomunistů, bohatě dokumentovaná i v této knize, jenom „řádově“ odlišná od posilování významu státu na úkor občanů, k němuž docházelo i v západní Evropě? Nebylo by lépe hovořit o zcela jiných, jen v některých ohledech vnější podobných systémech, čemuž by odpovídalo také faktické přeznačení („stalinizace“) řady předúnorových opatření na počátku padesátých let? Všechno toto jsou otázky k širší diskusi, již autor v úvodních partiích své knihy rozhodně nemohl podniknout, přesto zůstává v podstatě koncepční a terminologická otázka, je-li pro období vlády komunistického režimu vhodné používat termín „sociální stát“. Když dva dělají (případně říkají) totéž, není to vždycky totéž, což může dokumentovat i nezbytnost dávného vydání „komunisticko-anglického slovníku“ (R. Colby: *A Communes-English Dictionary*. Western Islands, Boston 1972).

Po krátké teoretické části následuje hlubší výklad politické, economic-

ké a demografické situace české společnosti po druhé světové válce, tvořící sociální kontext implementace myšlenek sociální bezpečnosti. Autor přitom zdůrazňuje silnou levicovou a socializační vlnu, již v poválečném období prošly všechny evropské státy (s výjimkou existujících diktatur), v našem prostředí umocněnou také působením Edvarda Beneše (srov. *Demokracie dnes a zítra*. Čin, Praha 1946), která vedla k situaci, že „radikální hospodářské reformy naordinované politickou elitou ... vyplývaly do značné míry z politického rozhodnutí“ (s. 105). Míra znárodnění a socioekonomického plánování v poválečném Československu rozhodně překročila západoevropské standardy a neodpovídala nezbytnosti, stejně jako restrikce (v meziválečném období přebujelého) politického stranictví, přičemž obojí spolu samozřejmě úzce souviselo. Na tuto situaci mohl dobře navázat komunistický režim, jemuž se podařilo dosáhnout řady objektivních úspěchů (např. pokles kojenecké úmrtnosti, mohutné rozšíření podílu žen na pracovním trhu), ovšem za cenu faktických kroků zpět v oblasti odměňování, sociální politiky i životních standardů jako celku. K jistě kompenzaci výlučně ekonomické a výkonové orientace „sovětizované společnosti“ začalo docházet teprve ve druhé polovině padesátých let, což souhrnně dokumentuje třetí část knihy, zaměřená na obecné trendy sociální politiky a to, co je v dobovém kontextu zakládalo, totiž politiku industrializace a zaměstnanosti. V samotné oblasti sociální politiky došlo během sledovaných patnácti let ke dvěma zásadním změnám: systém korporativního sociálního pojištění byl nahrazen národním pojištěním v duchu Williama Beveridge, jež bylo postupně „sovětizováno“ a nakonec zcela nahrazeno

sovětským modelem sociálního zabezpečení. Nehledě k tomu, že právě zde se nejvýrazněji projevily „třídní boj“, druhý krok přinesl řadu negativ a ze sociálního hlediska problematická byla i četnost těchto změn, svědčící o neefektivní, čistě ideologické zakotvenosti komunistické moci, třebaže Rákosníkovo vlastní hodnocení je nejen v tomto ohledu diferencovanější (s. 272-273).

Nejobsáhlejší, avšak nikoli neúměrná čtvrtá část recenzované knihy představuje encyklopedický přehled vývoje jednotlivých sfér sociálního zabezpečení, totiž zdravotnictví a nemocenského zabezpečení, rodinné politiky, školství, sociální péče, důchodů a bytové politiky. Autor v ní podrobně popisuje a rozebírá jednotlivá nařízení a jejich reálné sociální dopady, pozitivní i negativní, podle mého názoru v naprosté úplnosti. Bude-li k tomuto rozboru vůbec třeba ještě něco dodat, půjde nanejvýš o marginálie, které nemožno než dílčím způsobem doplnit prezentované přehledové informace. Přesto lze vůči Rákosníkovu výkladu vznést jednu čistě praktickou námitku. Textu, který je nutně informačně přehušten, by rozhodně slušela podrobnější strukturace, což v podstatě platí i o předchozích částech jeho díla. Logické rozčlenění podle jednotlivých „pilířů“ sociální politiky a jejich postupného vývoje na změň paragrafů a měnících se nařízeních po mém soudu nestačí a čtenářům, kteří knihu budou používat také jako encyklopedickou příručku, by vedle rejstříku výrazně pomohlo rozdělení kapitol na kratší samostatné oddíly věnované konkrétním problémům. Jeho absence však možná padá i na vrub nakladatele, stejně jako poslední „zásadní“ výhrada vůči tomuto jinak příkladnému dí-

lu: vydávat pětisetstránkový opus v osmerkovém formátu je zhůvěřilost, která možná dobře zapadá do nově založené ediční řady (Fontes), avšak zásadně znesnadňuje čtení a jakoukoli další práci s textem. Proti takovému „experimentům“ by se autoři i čtenářská obec měli rozhodně bránit. Ve společnosti, která ještě neznala sociální stát a jeho úlohy řešila prostřednictvím cechů a nábožensky zakotvené charity, by pravděpodobně byla zvolena metoda potápění v koši do Vltavy – účinná a vzhledem k současnému fungování řady českých nakladatelů rozhodně následováníhodná.

Pominu-li drobné technické i k diskusi vyzývající koncepční výhrady, jejichž podstata nijak neubírá na věcné kvalitě recenzovaného díla, je třeba konstatovat, že Rákosníkovu *Sovětizace sociálního státu* je jedním z nejzásadnějších přínosů pro studium vývoje české sociální politiky i české společnosti jako celku ve druhé polovině 20. století. Autor má nepochybně pravdu, soudí-li, že „požadujeme[-li] od historické vědy, aby poskytovala poučení dnešku a pomáhala zabránit vzniku podobně politicky represivních režimů v budoucnosti, stěží lze vystačit se snahami po odhalování rozličných zločinů minulosti, pokud zároveň nejsou studovány také způsoby vytváření společenského konsensu a metody stabilizace systému bez přímého využití násilných metod“ (s. 469). K tomuto poznání sám rozhodně přispěl nebagatelně a lze proto oprávněně doufat, že své dílo pro další vydání podobně rozšíří také o období, která přítomná kniha formálně nezahrnuje. Další vydání je přitom vzhledem k závažnosti obsahu i kvalitě zpracování víc než jisté.

Zdeněk R. Nešpor

**Luděk Sýkora (ed.):
Rezidenční segregace.**

Univerzita Karlova +
Ministerstvo pro místní rozvoj
ČR, Praha 2010, 144 s.

Čtenářům, na které sousloví „rezidenční segregace“ působí příliš cize, lze doporučit, aby listování knihou začali u abstraktu uvedeného na zadní straně obálky. Čtenář časopisu *Lidé města* nemusí být automaticky dobrý latiník, ale se samotným pojmem si zřejmě poradí. Může pak svou představu jeho obsahu konfrontovat s tím, co o něm v tomto „přuvodci“ napsal tým kolem editora Luděka Sýkory z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Čtenář tohoto časopisu může také nezřídka patřit mezi zástupce veřejné správy, nevládních neziskových organizací či zaměstnance výzkumných institucí. Jinými slovy, patřit do okruhu těch, kterým má publikace podle editora představit klíčové otázky spojené se segregací a seznámit je s problémy, kterým by měla být věnována zvýšená pozornost.

Zkusme to vzít po pořádku. Zástupce veřejné správy se mimo jiné dozví, v lepším případě si připomene, že prevence segregace je úkolem všech nástrojů územního plánování (s. 63) a že tam, kde není po ruce regulační plán, sehrávají klíčovou roli stavební úřady (s. 66). Předchozí desítky stran publikace pro takového čtenáře mohou být hůře přístupné. Nebude se v nich nejspíše cítit jako doma. Do určité míry za to bude moci jazyk sám, odpovědnost je pak i na jazyku textu samotného. Segregace je stav i proces, znak i společenský problém, dočte se například. Segregace jako stav se definuje snáz, „představuje nerovnoměrné prostorové rozmístění

určité skupiny obyvatel, vyplývající z jejího nerovného postavení vůči jiné sociální skupině či zbytku společnosti, a vyznačující se její koncentrací do vybraných území...“ (s. 12). Horší je to se segregací jako procesem. Tam je možné oddělit dobrovolnou separaci od segregace jako nedobrovolného vyčlenění (s. 23-24), jednoznačnost se však vytrácí, když je (jako možnost) zmíněna i chtěná segregace (s. 25) či segregace jako do určité míry přirozený projev rezidenčních preferencí rozrůzněného obyvatelstva (s. 7).

Stručně řečeno, první polovina knížky – většinou z pera Luděka Sýkory – nabízí ne úplně snadné čtení, které by bylo možné nazvat kapitolkami o sociální stratifikaci. Dostává se tu ke slovu řada pojmů a souvislostí (sociální nerovnosti, horizontální rozdíly a vertikální nerovnosti, sociální vyloučení, soudržnost, underclass, ghetta, slumy, enklávy, citadely, gated communities, symbolické vyloučení atp.). Četné mezititulky nabízí místa nádechu při čtení. Místy se však dostavuje dojem, že tu či onu větu přečte čtenář už jednou, dvakrát zahlédl v odstavci s jiným názvem. Neocitl se v bludišti? I zástupce veřejné správy najde v této části publikace ostrůvky, kde se možná nebude cítit komfortně, ale přečte jako doma: „Míra podpory hypoték a dotací na výstavbu sociálního bydlení nebo způsoby přidělování obecních bytů jsou neopominutelnými faktory rezidenční diferenciace a mohou působit i ve směru segregace“ (s. 47). Dodejme, že jde o segregaci, která může být jak nezamýšleným důsledkem, tak politickou strategií, přičemž s oběma variantami se lze setkat v lokalitách vybraných pro případové studie zahrnuté do druhé části publikace. Na daném prostoru nelze jít do velkých podrobností,

ale i tak tyto ministudie podávají obraz plastičtější než často schematická podání daných lokalit, se kterými se lze příležitostně setkat v médiích. Za přínos publikace považují to, že přináší jak příklady segregace (někdy směřující až ke ghettu), tak separace v tzv. gated communities. Někdy jsou výmluvnější fotografie než samotný text, byť je místy znát, že nejde o práci profesionálů.

Zástupce neziskových organizací možná nepřekvapí, že na litvínovském sídlišti Janov je „přítomno i neobvyklé množství neziskových organizací“. Neobvyklé z jakého pohledu? V České republice existuje nemálo míst, kde si veřejná správa (tj. státní správa a/nebo samospráva) s nevládními neziskovými organizacemi nerozumí a kde mezi nimi dochází k neshodám či konfliktům. Ani tam, kde tomu tak není, však není vyhráno, neboť „pomoc ze strany obcí a neziskových organizací se však často setkává s nevolí místních obyvatel“ (s. 142).

Dostane-li se publikace do rukou badatelům jako třetí cílové skupině, mohou se při čtení také cítit nesví. Knížka neobsahuje odkazy a bibliografii, na které jsou zvyklí. Výjimkou je několik odkazů na internetové zdroje a jaksí „zapomenutý“ odkaz na studii Hofman a kol. (2005), o které se však čtenář více nedozví. Z čeho všeho autorský tým vycházel, bude se ptát zvláště u první části knihy. Šlo o publikace z jednoho zdroje, nebo širší paletu? Nakolik současná publikace vycházela nebo překračovala to, co shrnoval konferenční sborník *Prevence prostorové segregace* (2005)? V čem jsme se za těch pět let posunuli?

Čtenáři, ať už spadá do té či oné kategorie, by napomohlo, kdyby knížka obsahovala závěr, který by shrnul hlavní teze a propojil obecnější úvahy s případovými

studiemi. Nejen výzkumníka by také asi zajímalo, zda lze nějak exaktně určit míru, za kterou se již segregace stává problematickou. Nebo tu panuje zákon plíživosti? Dokud nevzplane konflikt, nedostane se problémům patřičné pozornosti. Lze snad přítomnost a četnost neziskových organizací považovat za přímo úměrnou sociálním problémům spojeným s rezidenční segregací? Existuje nějaká měřitelná hranice v případě dobrovolné separace, když i ona může mít své negativní důsledky?

Ač to není řečeno explicitně, v textu zaznívají spíše funkcionalistická východiska jako v případě oprávněnosti nerovného rozdělení blahobytu a moci (s. 12) či funkčnosti určité míry rezidenční diferenciací (s. 51). Text ale také zmiňuje třídní rozdělení (s. 14), přičemž je otázkou, je-li pojem tříd dnes všem srozumitelný. Pokud se rezidenční segregace a problémy s ní spojené dostanou do hledáčku médií, pak je řeč spíše o konfliktu, boji, nesnášenlivosti. Ve vyostřených případech ale jakoby se týkal jedné menšiny (segregovaných), proti níž vystupuje jiná menšina (např. tzv. pravicoví radikálové). Dokud sedí občan na pohovce, může si vybrat, zda fandit té, či oné straně, anebo policistům uprostřed. Když se však z divanu zvedne a spolu s jinými ukáže, že se nehodlá smířit s ghettoizací a rozdělováním společnosti méně či více viditelnými zdi, pak z toho zamotá hlavu policii (jako 9. dubna 2011 v Krupce) nebo médiím (jako v Brně 1. května 2011). Bylo by na čase, kdyby – parafrází slov Michala Illnera z výše zmíněného sborníku – veřejná politika začala omezovat sociální uzavřenost segregovaných prostředí, stimulovala kontakty lidí uvnitř a vně a usnadňovala a podněcovala mobilitu těch, kdo jsou připraveni integrovat se

do prostředí majoritní společnosti. Zatím pouze víme, že tu či onde začala působit agentura pro sociální začleňování.

Záleží na distribuci, ke komu až se dostane 4000 kusů publikace vydané s podporou MMR a MV ČR. Její jazyk ji místy činí méně přístupnou, než by bylo záhodno. Neodradí-li to však čtenáře a napomůže-li tento sborník alespoň trochu nabourat stereotypní představy o lidech na okrajích, za zdmi a závorami, pak nepochybně splnil svůj účel.

Dan Ryšavý

Rudolf R. Gräf:
Zigeunerpaläste. Die Architektur der Roma in Rumänien. Rumänische Akademie + Zentrum für Siebenbürgische Studien, Cluj-Napoca 2007, 153 s.

Autorem představované publikace je rumunský architekt Rudolf R. Gräf. Čtenář si ihned položí otázku, co přináší tato architektonická studie pro sociální vědu. Máme před sebou ten vzácný případ práce, kdy autor, ač původně vychází z naprosto rozdílné disciplíny, během terénního výzkumu přirozeně začne používat metody, které si obvykle nárokují právě sociální vědy. Cílem studie je zachytit svébytný typ architektury, který začali vytvářet rumunští „Romové“¹ po roce 1989. Autor si vyty-

čil jako předmět svého zkoumání architektonický styl, který nazývá cigánské paláce. Ač používá hromadné označení „Romové“, při bližším čtení lze zachytit, že ve většině popsaných vesnic pozoroval především skupinu Kalderašů, okrajově pak skupiny jiné (např. Ursari, Cositorari, Rudari, Curturari, Gabori nebo tzv. „hedvábní Cigáni“ v Temešváru a Resitě). Navíc z výše jmenovaných skupin se styl cigánských paláců týkal jen bohaté elity.

Kniha je členěna do tří částí. První část je zaměřena na obecný kontext vzniku architektury cigánských paláců, v níž Gräf popisuje základní rysy společností především kalderašských „Romů“, jejich pojetí rituální nečistoty, formování etnické identity, specifika sociální organizace. Zároveň nebylo možné vyhnout se i historicko-politickému kontextu života „Romů“ v Rumunsku. Druhá část je výstupem z autorovy výzkumné cesty po Rumunsku, na příkladu jednotlivých obcí se snaží zaznamenat na jednu stranu pravidelnosti, vyskytující se v estetice cigánských paláců, na druhou stranu pak regionální specifika, která se do této architektury promítla. Třetí část knihy pak představuje jakési zapojení předchozího empirického korpusu do společenskovevědních teorií.

Již na samém začátku výzkumu autor zjišťuje, že nevystačí jen s archivními materiály a fotodokumentací budov. Zcela organicky proto začal provádět terénní výzkum přesně podle antropologického střihu. Gräf při něm nahradil do té doby rozšířené pojetí této architektury coby paskvilu za nově

¹ Kolem označení „Rom“ by bylo samozřejmě možné vést diskuzi, autor sám v německém originále používá pro označení příslušné populace termíny *die Roma*, v samotném názvu a v kontextu architektury však používá termín *die Zigeunerarchitektur* nebo *die Zigeunerpaläste* (zde pře-

kládáno jako cigánské paláce). Populaci *die Roma* autor sice považuje za jednu homogenní skupinu, přesto však v konkrétních regionech rozlišuje mezi jednotlivými podskupinami.

pojetí, které vychází ze sociální praxe lidí, kteří tyto stavby tvoří a využívají. Cigánské paláce nejsou jen chybou či nevkusem stavitelů, ale plní sociální funkce, které jsou důležitější než technické funkce stavby. Každý architekt se do té doby musel pozastavit nad očividnými technickými nelogičnostmi těchto staveb (chybějící WC, koupelna či kuchyň, místnost bez oken apod.), teprve Gráf se však pokusil tyto jevy interpretovat. Tento cíl se mu podařilo naplnit, vytvořil jakýsi kulturní překlad, neboť v závěru čtenář skutečně nabývá dojmu, že podle logiky majitelů těchto paláců je vše na svém místě a vše v naprostém pořádku.

Autor popisuje situaci v dvanácti obcích různých velikostí a v různých rumunských regionech. Kromě podrobného popisu stavby autor sleduje, jak jsou její části využívány, jak byl dům stavěn a co jeho jednotlivé části pro majitele znamenají. Zcela neoddelitelným tématem v tomto případě je i způsob obživy majitelů příslušných paláců. Celkové rozložení paláců v obci také poukazuje na sociální strukturu „romských“ příbuzenských skupin. Autor přirovnává architekturu „Romů“ k „romské hudbě“ a hovoří pak o architektonické improvizaci. Ta obnáší zapojování motivů, se kterými se tvůrce setkává během života, a přízpůsobování se ostatním spoluhráčům.

Kromě společných formálně architektonických rysů (např. pagodové několikastupňové střechy, stříbřité okapy s dekorativně tepaným oplechováním, prostorová i plošná členitost fasády) mají „cigánské paláce“ společné i rozčlenění vnitřního prostoru. Nejdůležitějšími místnostmi paláce jsou slavnostní síň s dlouhým stolem a dekorativními stěnami a místnost, do níž se ukládá nevěstino věno po svatbě. Velký význam je často přikládán také

schodišti. Monumentální schodiště (často složené z hlavního středového schodiště, rozděleného do dvou v pravém úhlu ubíhajících větví) mohou svou plochou zabírat i tři čtvrtiny plochy celého půdorysu. Stavba je pak tvořena hlavně schodištěm a reprezentativní halou.

Celá stavba ostatně zpravidla nebývá určena k bydlení, ale pouze k reprezentování statusu. Gráf v této souvislosti poukazuje na absenci záchodu, koupelny a kuchyně, kteréžto jsou považovány za rituálně nečisté prostory, a proto v paláci nemají místo. Jsou vždy zcela mimo objekt v zahradě nebo přístavbě. Zahradní přístavby obvykle slouží také k obytným účelům. Cigánské paláce tudíž nenaplní obvyklé funkční charakteristiky obytných staveb, zato jsou beze zbytku nositeli prestižních znaků dané skupiny. Znaky prestiže jsou monumentální schody, honosná mnohastupňová střecha, četné arkády, barevné mozaiky a třeba i znak mercedesu vyvěšený na vcholu střechy, zkrátka vše, co jeho obyvatelé považují za ztělesnění prestiže. Autor dále analyzuje koncept prestiže u sledované populace, který se neprojevuje jen ve vztahu k architektuře.

Stavba cigánských paláců Gráf interpretuje v optice sociální praxe, jako prostředek sociální interakce, jako znak, který nese specifické významy. Stejně jako současná antropologie pod vlivem díla Clifford Geertze analyzuje kulturu jako text, autor tímto způsobem analyzuje architekturu. Architektonický styl „Romů“ v Rumunsku je stejně jako jazyk systémem znaků, které nesou významy. Tyto znaky jsou přenosné v čase a prostoru, srozumitelné pro samotné aktéry napříč rumunskými regiony. Samotný systém architekto-

nických znaků však podléhá změně (stejně jako jiné znakové systémy). Již za deset let autor zaznamenal posun ve vkusu směrem k preferenci umírněnějších, užitečnějších stylů. Tím jeho práce získává i diachronní perspektivu.

Představovaná práce je interdisciplinární studií *par excellence*, lze na ní dokonce ocenit i jistou společenskovední „nezkaženost“. Aniž by se autor dlouze zabýval diskutováním palčivých pojmů, jako je například identita, zaměřil se na co největší přínos nových věcných informací s důkladnými komentáři o způsobu získávání dat. Navíc svým záběrem zasáhl do relativně volné niky antropologie domu, což je obor, v němž práce vztahující se k evropskému prostoru dnes prakticky absentují. Kniha tedy nepatří zdaleka jen do knihovny romistů či romologů, ale všech těch sociálních vědců, kteří si podobně jako Rudolf R. Gráf kladou otázky po prostoru, v němž člověk tráví nezanedbatelnou část svého života, uplatňuje svou kreativitu a směňuje sdělení, jež je schopen kódovat i dekodovat. Tímto prostorem není nic jiného než lidské obydlí.

Gabriela Fatková

Adam Votruba: *Pravda u zbojníka. Zbojnictví a loupežnictví ve střední Evropě*. Praha, Scriptorium 2010, 499 s.

Adam Votruba svou publikací *Pravda u zbojníka* vrací do české odborné literatury téma, které bylo zejména po polovině 20. století v centru zájmu řady významných

českých a slovenských folkloristů. Ve své době ho zaštiťovala idea sociální revolty prostého lidu, jež předznamenala i interpretační rámec vědeckých textů analyzujících folklorní skladby a artefakty lidového umění spojené se zbojnictvím. Ovšem vývoj vědy i společnosti otevřel cestu k dalším konceptům a teoriím, které umožňují dívat se na stará témata v novém kontextu. Autor nicméně primárně na folkloristy nenavazuje, i když se jich výběrem pramenů i komentáři dílčích interpretací nezříká. Jeho přístup je historický. Svá východiska vidí u historika Erica Hobsbawma, který definuje sociální zbojnictví jako univerzální sociální jev, vázaný na společensko-politický kontext venkovské společnosti – Adam Votruba hovoří o *stupni vývoje společnosti mezi rodovým společenstvím a kapitalismem*. Hobsbawmův koncept se pak implicitně objevuje v toku textu, jako nejsilnější a nejnosenější výkladový rámec.

Cílem autorova bádání bylo představit střeoevropského zbojníka a uvažovat o povaze zbojnictví v kontextu sledovaného regionu. V jeho rámci však hned na počátku Adam Votruba narazil na problém odlišného kulturněhistorického vývoje západní a východní části střední Evropy. Musel se vyrovnat s geografickou hranicí tradiční lidové kultury, která v podstatě odlišuje „západní“ lupiče a „východní“ zbojníky. Zavedl proto zastřešující, pokud možno významově neutrální označení loupežník. Vymezení loupežníka toliko jako člověka, který loupí, snímá z postavy morální rozměr, tak významný pro sociální zbojnictví a kriminální lupičství. Daný přístup badateli umožnil hledat odkazy na sledovaný sociální jev – zbojnictví v diskursu společností střední Evropy

(konkrétně českých zemí, Německa, části Polska, Rakouska, Slovenska a části Ukrajiny). Zároveň tak rozšířil výzkumný problém. Vynořila se otázka, proč se někteří loupežníci zbojníky stali, zatímco druzí nikoliv (resp. získali maximálně *image* sociálního lupiče „s lidskou tváří“). Pramenem poznání se stala jednak historická literatura, která se snaží podat věrohodný obraz a zhodnotit dějinnou roli sledovaných loupežníků, jednak folklorní produkce, která obsahuje spíše sdílená schémata (motivy a látky) a nejednou i morální hodnocení, které lid se zbojníky či lupiči spojoval. Folklorní skladby čerpal z publikovaných sbírek textů.

Historickou literaturu autor využil hned v několika směrech. Věnoval se reáliím života loupežníků, přehledně strukturoval biografie některých z nich a nabídl obraz loupežnické každodennosti. Z hlediska ústřední linie textu však výklad směřuje ke kulturně-, respektive sociálněhistorickému uchopení postavy zbojníka. Adam Votruba zde vychází z Kütherovy typologie, která definuje zbojníka v opozici k lupiči. Podle ní zbojníka charakterizuje jeho selský původ a zázemí, užší operační prostor, autoritativní vedení družiny, otevřeně manifestovaný postoj loupežníka a jiné než primárně kořistnické motivy jednání. Klíčová je však otázka, na základě čeho mohli získávat loupežníci morální kredit a stávat se zbojníky. Autor přivádí čtenáře k dílčímu závěru, že důležitá byla možnost lidu identifikovat se se zbojníkem. Z textu Adama Votruby plyne, že v Německu byla identifikace s loupežníky, kteří patřili k jaunerské vrstvě (potulnému obyvatelstvu a nepočestným povoláním), pro venkovské vrstvy problematičtější. Uvědomovaná sociální hranice identifikace

neumožňovala, naopak mohla *a priori* vytvářet bariéru. V zemích střední Evropy, kde tato sociální vrstva nebyla jasně definována, sociální původ loupežníka nehrál takovou roli. Následně také jeho obraz nebyl posilován skrze sociální distanci. Tuto tezi dokazuje Adam Votruba na příkladech z Čech. Ve svých interpretacích dokonce hledá opačné tendence, které by směřovaly pozici loupežníků dovnitř lokálních společenství. Nicméně myšlenku, že by v 18. století v Čechách mohly být sympatie k lupičům budovány na základě sdílené etnické marginalizace, je třeba ještě prověřit. V každém případě v logice výkladu autor potvrzuje východiska Erica Hobsbawma, že zbojnictví jako sociální jev je vázáno na specifický společensko-politický kontext. Adam Votruba tak teoreticky podepřel své vstupní dilema, že obraz loupežníků ovlivňuje místo a období jejich působení. Zároveň konstatoval, že hodnocení loupežníků z východu versus ze západu, starších versus mladších není vyhraněně protikladné. Podal důkazy toho, že řada německých a českých loupežníků nebyla ve své době vnímána ryze negativně, a přesto tyto postavy zůstaly blíže lupičům než zbojníkům.

Otázku, proč jen některé loupežníky lze chápat jako zbojníky a jiné nikoliv, Adam Votruba řešil na základě analýzy folklorní produkce, které připisuje emickou perspektivu. Spojuje ji s představami příslušníků dané kultury o zbojnicích versus lupičích, tedy s diskursem sledovaného sociálního jevu zbojnictví. Klíčovými se staly prozaické narace (pověsti), nicméně pozornost autor věnoval také analýze zbojnické lidové písně. Sledoval motivy (dle folkloristické terminologie dějové a popisné), na jejichž základě je budován

obraz středoevropského loupežníka. Stanovil čtyři základní typy folklorního obrazu loupežníka: (1.) zbojnický mytický hrdina; (2.) sociálně loupežnická postava; (3.) kladná loupežnická postava bez sociálních atributů a (4.) záporné a nevytvořené loupežnické postavy. Zbojnictví přitom ztotožnil s mytickým hrdinou. Vytvoření zbojnického mýtu dal do souvislosti s dějinnými událostmi, ale také s dobou, v níž se Dovduš, Jánošík a Ondráš vydávali na zboj. V prvním případě zdůraznil, že mýtus se vytvořil kolem loupežníků, kteří byli historicky svázáni s obdobím významných politických excesů (povstání), které skončily z pohledu lidových vrstev neúspěšně. Mýtus o zbojníkovi v těchto okamžicích vytvořil platformu pro udržení ideje, se kterou se v době povstání revoltující vrstvy upínaly k možným politickým změnám. Adam Votruba zde přinesl novou interpretaci, kterou lze postavit spíše vedle než proti tezi Bohuslava Šalandy, že lidové vrstvy potřebovaly hrdinu s nadpřirozenými schopnostmi, neboť nevěřily vlastním silám v boji za sociální změnu. V druhém případě akcent na dobu, v níž loupežník žil, čtenáře vrací k Hobsbawmově konceptu. „Stáří“ zbojníka ale souvisí i se stářím folklorní vrstvy o zbojnicích. Adama Votrubu sama data (analýza vybrané folklorní produkce) dovedla k folkloristickému pohledu. Příčiny vzniku zbojnického mýtu tedy zcela správně dal do souvislosti s procesy, jež folkloristika popisuje a konceptualizuje. V pojmech této disciplíny bychom tedy mohli shrnout, že na utváření zbojnického mýtu se podílel výbrus folklorní skladby. Například si všímá, že mladší vrstvy folkloru spojují loupežníky s brutalitou, zatímco narace o starších loupežnicích akcentují hrdinův důvtip. Roli hrá-

ly i procesy cyklizace folkloru, které vedou k vytvoření monumentálních typů (autorův koncept stabilizace folklorního či literárního hrdiny). Význam měly i literární přejímky. Právě zde se opět jako deviza ukázalo ukotvení autora v historii, jeho kulturněhistorický přístup. Skutečnost, že v 19. století byla poptávka po romantizujících příbězích o loupežnicích, jistě zpětně ovlivnila nejen folklorní produkci, ale také samotné sběry. Závěrem lze tedy shrnout, že zbojnictví může být na jednu stranu sociálním jevem a na stranu druhou výsledkem folklorních procesů podpořených kulturněhistorickým pozadím doby vzniku (ideou romantismu).

Problém zbojnictví a loupežnictví analyzoval Adam Votruba z nejrůznějších úhlů pohledu. Kromě ústřední linie, kterou vidím já, lze v práci najít další témata. Některá umožňují sledovat etický a kvaziemický pohled na každodennost lupiče. Zajímavé jsou i kapitoly věnované podobě zbojníka v literatuře. Je možná škoda, že až k závěru autor zařazuje zhodnocení historické literatury o zbojnicích. Lze to ale pochopit. Záměrem Adama Votrubu jistě bylo, aby jeho kniha oslovila i laickou veřejnost. Druhý důvod naopak podtrhuje vědeckou stránku textu. Rešerše a komentář stavu bádání totiž autorovi explicitně umožňují představit vlastní závěry právě v kontextu historie.

Kniha Adama Votrubu je poměrně uceleným a vyčerpávajícím dílem. Natáčí pohled na zbojníka vpravdě ze všech možných stran. Maximalismus autora posiluje i rozsáhlá příloha, přibližující folklorní texty vztahující se ke sledovaným loupežníkům. Široký záběr publikace čtenáři umožňuje najít si své téma. Pro mne byl Votrubův text kulturněhistorickým

exkurzem do problematiky loupežnictví. Nabídl mi zajímavou, vědecky relevantní analýzu podstaty sociálně-kulturního jevu loupežnictví v kontextu historické vědy i v souvislostech dobových a regionálních diskursů venkovského lidu. Připomněl mi existenci hranice lidové kultury, která na našem území vede Moravským úvalem. Potvrdil také, že k folklorním sběrům se lze vracet, že jejich život nekončí se zkatalogizováním či první analýzou, že jsou otevřeny i badateli jiných oborových východisek, aby ho posléze pohltily – připoutaly k sobě.

Dana Bittnerová

Lucie Olivová (ed.): *Postava šibala v asijské slovesnosti.*

Příspěvky z 3. konference Kulturní antropologie východní Asie, proběhnuvší dne 29. 3. 2009 na Katedře asijských studií, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci. Univerzita Palackého, Olomouc 2009, 178 s.

V domácím akademickém prostředí posledních desetiletí rozhodně nebyvalo obvyklé zasvětit téma konference – a návazného sborníku – problematice spojené s konkrétní mytickou či folklorní postavou. Příčiny tohoto faktu bychom mohli hledat v několika skutečnostech; pravděpodobně nejvýrazněji se ale v tomto případě projevila relativní marginalizace mytologických a folkloristických studií v nedávné minulosti, zesílená soudobým zvýšeným zájmem o analýzy fenoménů materiální kultury ze strany evropské etnologie a o holistický

výzkum kultury ze strany kulturní antropologie. O to více je třeba přivítat aktuální konferenční a ediční počín Filozofické fakulty Univerzity Palackého, který domácímu akademickému prostředí přibližuje problematiku lokálních podob jedné z nejvýznamnějších mytických a folklorních bytostí vůbec, bytosti, kterou je možno považovat téměř za mytickou univerzálii – šibala, šprýmaře, taškáfe, *trickstera*, slovy kulturního antropologa Paula Radina „pravděpodobně nejstarší ze všech mytologických postav indiánské mytologie a možná i mytologie vůbec“ (s. 9).

Publikace je uvedena výjimečnou sumarizující statí folkloristy Jana Luffera z Knihovny Orientálního ústavu AV ČR s názvem „Všudypřítomný šibala“ (s. 7-14), která čtenáře stručně, ale velice erudovaně seznamuje s významem a variacemi této postavy ve světové mytologii, folkloru a literatuře, včetně té populární. Z folkloristického hlediska tvoří tato stať rozhodně nejpoučenější text sborníku. Vlastní jádro publikace, geograficky již téměř striktně zaměřené na oblast jihovýchodní Asie, je pak rozděleno na čtyři základní tematické části.

První z nich, nazvaná „Lidová slovesnost“, přibližuje jednotlivé národní a regionální folklorní postavy jihovýchodní Asie, které je možné identifikovat jako svébytné lokální reprezentace šibalského principu. Úvodní dovedně napsaná studie Kamily Hladíkové „Akhu Tönpa, Bramborský šibala a ti druzí: Postava šibala v tibetské lidové slovesnosti“ (s. 17-29) i přes relativní nedostatek relevantních pramenů analyzuje hlavní šibalské typy, které nacházíme v tibetském folkloru. Nezodpovězena zůstává zajímavá otázka nastiňovaná samotnou autorkou (kterou si čas-

to klademe i v mnoha jiných prostředích, například u folklorního repertoáru některých etnik žijících na území dnešní Ruské federace a bývalého Sovětského svazu), nakolik byly tyto příběhy skutečně výrazně tradovány v autentické místní ústní tradici – či zda za jejich současné rozšíření nevdechme spíše vlivu formalizované školní výuky a médií. Tak například dnes nejznámější příběhy o Akhu Tönpovi totiž pocházejí z čínské publikace vydané v roce 1966 a samozřejmě zobrazují „spravedlivý boj prostého lidu v čele s Akhu Tönpou proti feudálním tyranům“ (s. 18), i když, jak uvádí samotná autorka, jazyk a styl těchto vyprávění prozrazuje jejich pravděpodobný lidový původ. Některé příběhy dalšího tibetského šibala, nazývaného Bramborský, na druhou stranu zaujmou přítomností soudobé literární narativní techniky, tzv. skryté zápletky, typické spíše pro moderní literaturu nebo současné pověsti (s. 20). Následující zajímavá studie Lucie Olivové „Šibalova tvář v čínské slovesnosti a nesnesitelná tíha zesměšnění“ (s. 31-41) patří k těm z folkloristického hlediska teoreticky a metodologicky nejpracovanějším; jediná problematika otázka s ní spojená zní, co vedlo autorku k rozhodnutí nezařazovat mezi čínské šibalské postavy Opičího krále Sun Wukonga pouze proto, že jde o nadpřirozenou bytost (s. 34). Folkloristu zamrzí i v domácím prostředí možná zbytečně používání ze své podstaty nesmyslného antropologického termínu „orální literatura“ (s. 36). Autorka na druhou stranu velice dovedně překračuje „pouhou“ analýzu textů: zabývá se i jejich „ekologií“, tedy sociálním a kulturním kontextem, zamýšlí se nad povahou publika, kterému byly určeny, jejich odlišností od konvenčních literár-

ních norem, a v samotném závěru pak nad relativním nedostatkem šibalských postav v Číně (s. 39-40). Další text z pera Petra Komerse s názvem „Mistr Quynh a Mistr Vepř: Ztělesnění ostrovtipu a prachobyčejného štěstí“ (s. 43-52) se zaměřuje na dvojici nejoblíbenějších šibalských postav vietnamské lidové slovesnosti. Ani zde se autor nevyhýbá popisu kontextu příslušných textů, nezapomíná například na odraz komplikovaných historických vietnamsko-čínských vztahů v analyzovaných vyprávěních a deskripci jejich soudobé reflexe vietnamskou populární kulturou.

Druhá část sborníku, nazvaná „Žerty a buddhismus“, je uvedena studií Zuzany Kubovčákové „Ikjú Sódžun a jeho zenové vtipy“ (s. 55-66), která se zabývá texty spojenými s postavou kontroverzního „odpadlíka“ od tradičních škol japonského zenového buddhismu. Příběhy o jeho kouscích sloužily mimo jiné ke kritice zkaženosti a pohodlného života mnichů v kláštorech *gozan*. Následuje stručnější studie Luboše Bělky „Smějící se Buddha: Hwašang a jeho zobrazení“ (s. 67-73), která se zabývá oblíbenou postavou tibetského buddhismu, v níž se zajímavým způsobem prolínají nejrůznější pseudohistorické, tj. folklorní a mytologické motivy. Autor jasně dokazuje, že se ve skutečnosti nejedná o postavu jednu, jak je často dezinterpretována na Západě, ale hned tři, nazývané Hwašang Mahájána, Arhat Hwašang a Hwašang Putaj.

Třetí část sborníku, „Šibal na jevišti“, se zabývá divadelním zpracováním šibalských příběhů. Otevírá ji vzhledem ke geografickému zaměření sborníku poněkud neorganicky zařazená esej Luďka Richtera „Ohlédnutí za českým Kašpárkem“ (s. 77-79), která zde – i přes svůj nepo-

chybný přínos – působí přeci jen poněkud nadbytečně. Hlavní rysy evropské, tedy i české šibalské tradice totiž daleko erudovaněji nastiňuje propracovaná úvodní stat Jana Luffera. Zpět do jihovýchodní Asie, konkrétně do Vietnamu, se pak vracíme ve stručné, ale dovedně napsané studii Petry Müllerové „Strýček Teu a vodní loutkové divadlo“ (s. 81-87), která nás seznamuje nejen s historií, fungováním a repertoárem vietnamského vodního divadla, ale především s oblíbenou šibalskou postavou strýčka Teu. Ta zaujme především vitální funkcí v současné vietnamské společnosti, když například humorným způsobem vykládá všudypřítomnou zkratku XHCN („socialistický“), vyskytující se i v oficiálním názvu vietnamského státu, jako složeninu slov „stojíš ve frontě celý den“ (s. 84-85) – mimochodem, paralely podobných komických „lidových“ výkladů oficiálních zkratk bychom našli téměř ve všech zemích bývalého socialistického bloku, české země nevyjímaje. Tuto část sborníku uzavírá rozsáhlejší studie Ondřeje Hýbla „Typologie japonské frašky kjógen“ (s. 89-102), která velice podrobně seznamuje s touto jednoduchou dramatickou formou, bohužel s absencí jakékoli použité literatury a i téměř jakékoli vazby na základní téma sborníku.

Z antropologického hlediska je možná nejzajímavější finální část sborníku s názvem „Šibal a národnostní politika“, analyzující využívání této postavy v rámci etnické politiky čínského státu. Otevírá ji v celku knihy pravděpodobně vůbec nejpropracovanější studie z pera Lubici Obuchové nazvaná „Sestry v písni: Liu Sanjie a spol.“ (s. 105-120), představující folklorní postavu Třetí starší sestry z rodiny Liu, archetypální představitelku vtipných

a odvážných dívek zhuangské písňové kultury, která svými písněmi údajně dokázala zahanbit i klasicky, konfuciánsky vzdělané učence. Obuchovou zajímá především využití této postavy v procesu etnické identifikace prostřednictvím umělecké a populární kultury, hlavně divadla a filmu, ale i její využití (včetně celé zhuangské písňové kultury) jako obchodní značky a turistické komodity. Podobnou problematikou se zabývá také zajímavá závěrečná studie Ondřeje Klimeše „Nesridin Ependi a národnostní politika ČLR v Xinjiangu“ (s. 121-137), všímající si lokální ujgurské podoby tohoto panislámského taškáře a jeho využívání čínskou národnostní politikou. Klimeš se konkrétně zaměřuje na tři způsoby, jimiž je tato postava do etnické politiky zapojována: obohacování čínské státní kultury lokálními etnickými prvky, podporování žádoucí transnacionality menšinových kultur a politika exotizace a komercializace menšinových kultur, sloužící především vnitrostátnímu turismu. Autor uvádí celou řadu postřehů, které mají v rámci této problematiky téměř obecnou platnost (např. s. 129, 133, 134).

Součástí sborníku je i rozsáhlá a obsahově zajímavá obrazová příloha, čítající 32 stran, jejíž kvalitu bohužel snižuje podprůměrné grafické zpracování. Podobně podprůměrně bohužel působí i celkové grafické provedení sborníku, včetně značně nenápadité obálky. Sborník je dále doplněn medailonky všech autorů a rejstříkem, zcela ale absentují cizojazyčné abstrakty.

Sborník *Postava šibala v asijské slovesnosti* je nutné obecně hodnotit jako velice potřebný, podnětný a kvalitně strukturovaný ediční počín. Na druhou stranu představuje další z mnoha příkladů tristního stavu soudobé domácí akademické reflexe nejen

folkloristické teorie a metodologie, ale i zcela základních pramenů, stavu, který je bohužel obecným jevem a netýká se pouze orientalistických disciplín, ale prakticky celé akademické obce. Situace, kdy při analýzách zahraničního folklorního repertoáru zdánlivě objevujeme skutečnosti, které byly v humanitních vědách obecně známé už na konci 19. století, je tak dalším smutným dokladem dnes panující „fachidiocie“ (a to texty autorů recenzovaného sborníku patří rozhodně k tomu poučenějšímu, na co lze v tomto směru v dnešní produkci narazit). Je až s podivem, že odborní pracovníci důkladně znali „svého“ materiálu se opovíží v *akademické* studii jako ilustrační příklady české/evropské pohádkové tradice používat esteticky, pedagogicky a především dramaturgicky upravené *filmové a televizní pohádky* (!) (např. v necitované „televizní pohádce ze sedmdesátých let Honza málem králem“, s. 24) či nefundovaná amatérská tvrzení vzbuzující místy až úsměv (jako „Námět byl nepochybně převzat z Evropy, neboť děj téměř přesně kopíruje příběh známý i z našeho Dařbujána a Pandrholy“, s. 98), které by se neodvážili bez uzardění vyřknout ani ti nejspekulatивnější mytologové 19. století typu Václava Krolmuse. V souostroví tvrzení tohoto typu pak rozhodně nepřekvapí skutečnosti jako absence transkulturního přehledu a známého příběhu o sporu o dítě-dědice, který je srovnáván pouze s čínským dramatem *Křídový kruh*, i když jde o vyprávění rozšířené v mnoha zemích světa (s. 26), stejně jako u příběhu o zenbuddhistickém mnichovi Ikkjú a jeho mnišském rouchu, který je ve skutečnosti mezinárodním pohádkovým typem (s. 60). Jen díky amatérské znalosti v lepším případě pouze estetizované literární „folklor-

ní“ tradice, v tom horším pouze terciálních folklorismů v oblasti literární a audiovizuální tvorby pro děti, tak může například autorka první studie tvrdit, že „na rozdíl od západní tradice lidových vyprávění tedy v tibetských lidových příbězích často chybí důraz na morálku a ctnost. Hlavním posláním je vždy zobrazení vítězství slabého/chudého nad silným/bohatým“ (s. 21).

V tomto směru tvoří určitou výjimku dvě autorky – především editorka sborníku Lucie Olivová, která neváhá uvést v širší známost orientalistů mezinárodní folklorní katalog Antti Aarneho a Stitha Thompsona, i když jej nesprávně označuje jako katalog motivů (jde samozřejmě o *typy*, mezinárodní katalog folklorních motivů jakožto základních dějotvorných jednotek vydal samotný Stith Thompson v letech 1932-37), třebaže poněkud překvapivě nepracuje s jeho aktuálním třetím revidovaným vydáním z roku 2004, ale s pracovním slovenským překladem druhého vydání z roku 1960 (s. 31-33). Folkloristickou poučenost v oblasti ekologie folkloru pak vykazuje i Lubica Obuchová, která výjimečným způsobem analyzuje funkci písní v tradiční zhuangské společnosti při řešení lokálních či rodinných konfliktů a zabývá se i jejich funkcí při ritualizovaném namlouvání (s. 105-111).

Obecným problémem sborníku je i neustálá, marná a dnes již značně anachronicky působící snaha o hledání historického předobrazu nejrůznějších mytických a folklorních postav (např. vietnamského Mistra Quynha, včetně spekulací o tom, kolik mu muselo být v době konání jeho šprýmů let, s. 43-44, či Třetí sestry/sestřičky, s. 112), ačkoli již úvodní Lufferova studie jasně ukazuje, že jde o snahy zcela zbytečné – již od konce 19. století totiž

víme, že lidová slovesnost nefunguje tak, že „na autentické jádro se časem nabalila řada dalších nánosů, někdy smyšlených“ (s. 44), byť si to mnoho pozitivisticky orientovaných badatelů, především historiků a archeologů, myslí dodnes. Folklor totiž není a nikdy nebyl „pokřivenou historií“, ale historií kolektivní, lidovou, vytvářenou nikoli na základě svébytně dezinterpretovaných „faktů“, ale jejich dobového sociálního a kulturního kontextu.

I přes výše uvedené nedostatky, sdílení ale velkou částí (nejen) domácí akademické obce, představuje recenzovaný sborník výjimečný a potřebný ediční počín, za který je nutné jeho autorům, v čele s editorkou Lucií Olivovou, nepochybně poděkovat s přáním, abychom se brzy dočkali další podobně tematicky zaměřené publikace.

Petr Janeček

Naděžda Pelcová: *Vzorce lidství. Filosofické základy pedagogické antropologie.*
Portál, Praha 2010, 261 s.

Tento učební text svou strukturou a výzvou k reflektivnímu přemýšlení o sdělovaném prozrazuje profesní zkušenost autorky, která je vedoucí katedry občanské výchovy a filosofie na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy. Didaktické prvky však při četbě knihy nepůsobí nijak rušivě a dílo tak kromě využití v rámci výuky svými důvěrně známými, uklidňujícími a možná i provokujícími motivy jistě najde i další čtenáře z řad odborné veřejnosti. Zdá se, že ve druhém vydání knihy autorka čtenáři poskytuje větší prostor pro konstrukci vlastní hypotézy, jak se k problému správ-

né výchovy a vzdělávání postavit, avšak tím spíše je nutno jej vybavit inspirací srovnáním historických textů s podrobnějším výkladem, který se neomezuje pouze na odkazy, ale více je rozvádí do pochopitelnějších souvislostí, podrobněji vysvětluje citovaná tvrzení a srovnává.

Vzorce lidství nejsou a ani nemají být seznamem možných odpovědí, nejsou ani hotovým receptem na to, jak vzdělávat a vychovávat. Autorka pomáhá tomu, *koho to zajímá*, nahlížet na člověka ne jako na objekt zájmu výchovy a vzdělávání, ale naopak na výchovu a vzdělávání jako na základní atribut člověčenství, ba dokonce jako na samou podmínku existence člověka ve společnosti. Je obdivuhodné a povzbuzující, že pohled na pedagogiku ne jako na strohou vědu se stanovenými pevnými cíli, ale jako na interaktivní disciplínu, ve které se učí učitel i žák, je artiklem nejen studenty požadovaným, ale zde i pedagogem preferovaným: „*homo educans et homo educandus* – člověk jako bytost vychovávající a vychovávaná.“ Plně žitý život je plný vnímaných napětí a paradoxů, proto i výchova jako to, „co člověka určuje a charakterizuje“, se pohybuje v dilematech – není (neměla by být) předem daným procesem vedoucím k dosahování stanovených cílů. Jak autorka připomíná, otázka: „Co je člověk?“ stojí podle Kanta v pozadí celého filosofování a „čím více toho o sobě víme, tím bezradněji stojíme před úkolem odpovědět na to: Kým jsme?“

Knihy je metodicky strukturována do čtyř základních oddílů: Úvod, Mytická antropologie, Historická antropologická paradigmatata a Podoby moderní filosofické antropologie. Úvod není jen formální a obsahově povinnou první součástí textu, ale spíše jemnou „návnadou“ k povzbu-

zení chuti pro začtení se do následujících témat, která jsou dále rozpracována v jednotlivých kapitolách ozřejmujících klíčové osoby (filosofy, sociální antropology i pedagogy), myšlenkové směry a časoprostorový kontext událostí ovlivňujících člověka v jeho pohledu na sebe sama i jako na součást společnosti. Závěr každého tematického celku přitom tvoří (zejména vůči studentům vstřícná) přehledná shrnutí, příklady relevantních textů a pobídky k zamyšlení.

Druhé vydání knihy dává větší prostor filosofům, jejichž tvrzení považuje autorka v praxi pedagoga za zásadní (sv. Augustin, Wilhelm Dilthey, Eugen Fink, Friedrich Nietzsche, Henri Bergson) a za předobraz konstrukce světónázoru. Odstup téměř deseti let mezi jednotlivými vydáními prověřil původní text a potvrdil užitečnost jeho rozšíření v tématech, která jsou

považována za – pro člověka žijícího a tvořícího ve společnosti – stěžejní (úloha mýtu v moderní reflexi, vztah duše a těla, pohled na výchovu a vzdělávání v kontextu dobových stylů). Naopak vynechány jsou podkapitoly, které příliš tříštily základní směr textu. Knihu nikoli náhodou uzavírá stať věnovaná jedné z největších autorit v oboru filosofie výchovy, Eugenu Finkovi, který formuloval možnosti a meze výchovy, její dilemata a antinomie. Tento limity přiznávající pohled není, jak by se mohlo zprvu zdát, negativistický a demotivující, ale naopak povzbuzující. Finkův apel určený pedagogům zabývajícím se výchovou a vzděláváním lidí od jejich nejútlejšího věku odpovídá všemu podstatnému, co kniha sděluje: „není nic důležitějšího než budit a pěstovat úžas a údiv nad záhadou života a světa a nepředvádět věci jako hotové.“

Pavla Povolná